

Zuidoost-Azië. J. J. L. Duyvendak, vanaf 1928 hoogleraar Chinees, verbreedde en moderniseerde het onderwijs en onderzoek in de sinologie.

Waren er in 1900 277.000 Chinezen op Java en nog eens 260.000 op Sumatra en Borneo, er zat slechts een enkele ondernemende Nederlander in China. Blussé geeft korte schetsen van deze middelaars en pioniers: missionarissen en zendelingen, de politieke zending Henk Sneevliet, organisator van revolutionaire socialistische vakbonden, de handelaar en ondernemer Van Walree. De laatste stond aan de wieg van de Java-China-Japan-lijn en de Nederlandsche maatschappij voor havenwerken. Nederlanders en baggeren was ook in China een begrip. De Chinezen in Indonesië moesten bij de soevereiniteitsoverdracht hun leven tussen drie werelden: Indonesië, China, Holland, reduceren tot één wereld. Er gingen er terug naar China; er bleven er in Indonesië; er trokken er naar Nederland.

Het uitroepen van de Volksrepubliek China in 1949 stelde de westelijke wereld in zoverre voor een probleem dat communistisch China Taiwan toen en nu de facto niet beheerste. Zo kende, wat Blussé een nieuw begin noemt, vele valse starts. Het gaat echter sinds 1984 steeds beter tussen China en Nederland. Blussé schrijft opgewekt: 'Een hoogtepunt was het staatsbezoek van koningin Beatrix en prins Claus aan China in het voorjaar van 1989' (178). Hier schiet de historicus Blussé door naar de toekomst. Immers, we weten nu dat dit bezoek niet doorging wegens interne spanningen in China. Als het overzicht van de Chinees-Nederlandse betrekkingen iets leert is dat dit: de interne ontwikkelingen in China bepalen de betrekkingen met het kleine Nederland. Stagnatie en verandering wisselen in China af. Nu is het stagnatie. Wanneer komt er weer verandering en wellicht toch een staatsbezoek?

Blussé schreef vanuit grondige kennis van China en de Chinezen in Indonesië, verdiept door verblijven ter plaatse, een boeiend boek voor het geïnteresseerde publiek. Een literatuuropgave wijst wie meer wil weten de weg. De afbeeldingen, waaronder minder bekende, ondersteunen de tekst. We mogen buitenlandse zaken dankbaar zijn dat het opdracht gaf dit boek te schrijven. Het draagt een steentje bij aan het vervullen van een van de plichten van historici: het doorgeven van het verleden aan de samenleving van nu.

H. K. s'Jacob

J. M. F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Dissertatie Leiden 1988, Hollandse historische reeks X; 's-Gravenhage; Stichting Hollandse historische reeks, 1988, 336 blz., f69,50, ISBN 90 72627 01 6).

Dit proefschrift is een mooi boek, met iconografische illustraties, met een boeiend citaat bij ieder hoofdstuk, met een galerij van 37 tabellen als resultaat van archi valisch speurwerk (bij voorbeeld gegevens van L. Dassevael, 1827). De lezer krijgt lijnen uitgezet naar de zestiende en naar de twintigste eeuw en wordt bij de hand genomen door samenvattingen en conclusies.

Fritschy's boek betuigt adhesie aan de opvatting van J. Schumpeter (11), dat in de financiële, fiscale geschiedschrijving de maatschappelijke en politieke vraagstukken en de internationale plaatsbepaling van een samenleving tesamen komen. Uitleg van financiële thematiek leent zich niet voor rhetorische beschrijving: de analytische en compacte stijl kwam ook ten goede aan de weergave van de voor de thematiek relevante, aan vele historici ontleende onderzoeksgegevens over de patriotten- en de Bataafse tijd.

De centrale vraag is, welk, nieuw beleid de patriotten voorstonden ten aanzien van de overheidsfinanciën en de nationale (!) economie, en in hoeverre zij daarbij gehinderd werden door de smalle marges van de politiek. Zij leunt sterk op de visie van J. Pocock, dat de westerse patriotten van de achttiende eeuw in hun politieke denken zich sterk lieten leiden door hun ergernis over het gegeven, dat de staat zich vanwege de staatsschuld in toenemende mate afhankelijk maakte van de 'moneyed interest' van de kapitaalbezitters. Over financiële vraagstukken dachten de Nederlandse patriotten expliciet na. Het door Fritschy verrichte integrale onderzoek naar de onderscheiden opvattingen van Nederlandse patriotten en Bataven tegenover respectievelijk staatsuitgaven, belastingen, staatsschuld en monetair stelsel voorziet in een historiografische lacune.

Zij legt de caesuur bij 1795 en 1801, omdat in deze jaren door politie, beleidsambtenaren en parlementariërs een gevarieerde gedachtenwisseling plaatsvond over staats- en regeringsvorm, over grondrechten, en ook over de financiële en economische taken van de staat. Een nieuwe tijd kondigde zich aan in het amalga van de gewestelijke schulden (1797), de eerste algemene nationale begroting (1798), de aanvaarding (1801) van Gogels plan (gewijzigd door J. H. Appellius) tot invoering van algemene belastingen. In 1801 werd aan de centralistische en democratische ontwikkeling een halt toegeeroepen, maar dit betekende niet het definitief einde van de ingezette innovatie: daarom wordt Gogels wetgeving van 1806 ook nog besproken. Eerst wordt het financiële beleid van de Republiek van voor 1795 uiteengezet, vervolgens wordt de bewering van het zogenaamde institutioneel onvermogen ontzenuwd. Het gaat om de vraag: krijgen de Hollandse beleggers enerzijds en het wankele staatsbestel anderzijds terecht de schuld van 'het verval' van de Republiek? De auteur laat zich leiden door de (voor de zestiende eeuw uitgewerkte) these van J. D. Tracy, dat de kredietwaardigheid van het gewest Holland te danken was aan het feit, dat de Hollandse beleggers, gegeven de gewestelijke autonomie, zelf politieke zeggenschap hadden over het voor de rentebetaling benodigde fiscale systeem. Uiteindelijk is zij van oordeel, dat de omvangrijke belegging in Hollandse obligaties (evenals in buitenlandse effecten) vooral toe te schrijven is aan de overvloed van kapitaal, zeker toen tussen 1756 en 1780 steeds minder geïnvesteerd werd in de binnenlandse economie.

Het zogenaamd institutioneel onvermogen van de Republiek zou vooral blijken uit onvoldoende zorg voor de defensie, met name de marine. Fritschy maakt duidelijk dat, vergeleken met het centraal bestuurde Engeland, de Republiek de overheidsuitgaven voor defensie op een zeer hoog niveau kon handhaven en dat hier per hoofd van de bevolking meer voor defensie werd uitgegeven. De duurder wordende defensiekosten konden door de Republiek niet meer opgebracht worden vanwege andere dan institutionele factoren: als gevolg van het achterwege blijven van economische en demografische groei ontbrak het aan toeneming van fiscale staatsinkomsten. De auteur toont aan, hoezeer Holland beschikte over de fiscale capaciteit om de op zich lastig te realiseren directe belastingen te innen. Bovendien wees de zorg voor waterschap, infrastructuur, geld- en kredietwezen op het tegendeel van institutioneel onvermogen.

Hierna worden de Bataafse ideeën en plannen onderzocht. Eerst ten aanzien van de staatsuitgaven (hoofdstuk 3). De algemene begrotingen vanaf 1798 initieerden niet een volstrekt nieuw nationaal beleid met betrekking tot godsdienst, onderwijs en armenzorg; de economische politiek was niet meer dan een prolongatie van de reeds voor 1795 begonnen activiteiten, met name ten behoeve van de koloniën. De sanering van de overheidsfinanciën stond centraal, waardoor, hier zowel als elders in West-Europa de verwachting groeide in de rol van de staat voor welvaart en welzijn. De financiën gaven echter de grenzen aan. Tegelijk werd het oude

inzicht bevestigd, dat het uit principieel, financieel en doelmatig oogpunt beter was om de onderwerpen van nationaal belang in handen te laten van stedelijke overheden en van particuliere, vooral kerkelijke, organisaties. De structurele uitgaven voor defensie versterkten het patriotische verlangen naar een militie van 'ware burgers', maar de organisatie daarvan ter vervanging van het onbetaalbare beroepsleger stuitte (vooralsnog) op problemen van organisatorische, economische en psychologische aard.

In een helder exposé (hoofdstuk 4) van de onderscheiden belastingbronnen en -opbrengsten wordt duidelijk, hoezeer de Bataven de achttiende-eeuwse fiscale praktijk voortzetten, met name in de lijn van de reeds voor 1795 in het gewest Holland geïntroduceerde extra fiscale maatregelen in de sfeer van de directe belastingen (onder andere in I. Gogels huurbelasting, in 1806 opgenomen in het personeel). In de analyse van de sociaal-politieke kritiek op de hoogte van de accijnzen op de eerste levensbehoeften bleken de bestuurders primair oog te hebben voor de fiscaal-technische problemen, secundair voor de effecten van de fiscale wetgeving op productie, distributie en consumptie. Ze waren echter ook in staat (evenals voor 1795!) om maatregelen te nuanceren, waar het ging om situaties, waar sociale problemen konden ontstaan. Gogel moest in 1806 vaststellen, dat het aandeel van de indirecte belastingen niet ingrijpend ten gunste van de minvermogenden kon worden verminderd. Het accent op rationalisering en stroomlijning van het fiscale systeem heeft uiteindelijk (zo kan de auteur achteraf vaststellen) geleid tot een bevoordeling van de meervermogenden in Holland! De hoge defensielasten maakten de marges voor revolutionaire veranderingen in inkomsten en uitgaven van de internationaal kwetsbare Republiek, voor maar ook na 1795, zeer smal.

Gogel komt ook in het hoofdstuk over de staatsschuld (hoofdstuk 5) naar voren als een financieel-technisch deskundige van formaat (zijn theoretisch inzicht blijft onduidelijk), die de tering van zijn idealen moest zetten naar de nering! Het amalgame van de schulden van de gewesten bleek de fiscale last op de Hollandse renteniers, door hem 'hommels' genoemd, te verlichten. Hij zag in, dat het in brede lagen van de burgerij aanwezige effectenbezit onmisbaar is voor financiering van de overheidsfinanciën. Behoud van de kredietwaardigheid van de staat was van belang voor de beleggingen in overheidsobligaties en in de economische sectoren. Revolutionaire stappen om de overheidsschuld snel te verminderen achtte hij onverantwoord. Overheid en bedrijfsleven bleven aangewezen op de vrije markt; een nationale bank bestond immers niet. De financiering van de buitengewone behoeften van de dorstige staat in de periode 1795-1801 vond vooral plaats door middel van rentedragende heffingen op het bezit (in tegenstelling tot inkomens). De gedwongen lening behield de overhand over de 'don gratuit', dat deed ook de 'zelftaxatie' (bij de aangifte) over de 'quotisatie' door en namens de overheid.

De vrees voor de circulatie van een te grote hoeveelheid effecten vertaalde zich in een poging om te komen tot 'monetaire financiering': het plan tot oprichting van een bank (hoofdstuk 6). Het gebrek aan monetaire betaalmiddelen na 1795 dreigde overheid en handel schade te berokkenen. De neergang van de Amsterdamse Wisselbank was niet tegen te houden, de muntontwaarding en inconvertibel papiergeld werden afgewezen. De Hollandse 'Provinciale Recepissen' van 1795 en 1796, ontvangen bij omwisseling van assignaten werden door de effectenhandel benut en kregen daardoor de status van betaalmiddel. De Bataafse 'rescripties' (wissels, op handeldhuizen getrokken) waren bedoeld om aan de betalingsverplichtingen aan de Fransen te voldoen; rol en effect daarvan zijn niet geheel inzichtelijk weergegeven. Het verbod op kapitaalexport (1802) was niet volledig. Om naar het voorbeeld van de Bank of England een bank op te richten, onder meer voor de uitgifte van bankbiljetten, stuitte ook op bezwaren van monetaire aard: de handel bleef grote behoefte houden aan gemunte specie. Daarnaast bleken

verschillende vormen van 'secundaire liquiditeit' (onder andere receptissen) acceptabel voor overheid en handelaren.

In haar slotbeschouwing betoogt Fritschy, dat in haar periode een 'rethinking of original principles' plaatsvond en dat op het terrein van de openbare financiën de praktische vindingrijkheid van voor 1795 werd doorgetrokken na 1795. Vanaf J. Goldberg (1798) worden getalsmatige gegevens ordelijk bijeengezet door de overheid: een voorwaardenscheppend nationaal-economische politiek mogelijk makend. Pas Willem I kon daarvan profiteren, ook van de achttiende-eeuwse traditie van 'onopenbaarheid' van de openbare financiën. Door middel van het amortisatiesyndicaat speelde hij in op de belangen van de speculerende effectenbezitters, en kon zodoende in zijn centrale staat een voortvarend beleid voeren: een werkwijze, waartegen de patriotten, gekant tegen 'moneyed interest', zich fel hadden verzet. De Bataafse lijn werd zo doorgetrokken. Tegen wil en dank moesten de patriotten en Bataven de moderne ontwikkeling accepteren, die er op neerkwam, dat zij omwille van versterking van de nationale staat de niet-democratische kapitaalbezitters naar de ogen moesten kijken (het dilemma van Pocock, 19).

De studie van Fritschy geeft een helder en diep inzicht in de Hollandse financiële praxis. Vanuit de financiële theorievorming (van toen en later) ware hier en daar meer toelichting gewenst geweest. Bijvoorbeeld, waar I. da Pinto wordt opgevoerd in zijn positieve waardering van de staatsschuld. Het is spijtig, dat in hoofdstuk 4 steeds maar weer naar Adam Smith wordt verwezen. Smith is als economisch theoreticus in die periode nauwelijks bij ons bekend. Bovendien bestonden er op het Europese continent, ook in ons land, meer en diepere analyses van financiële thema's. De historiografie over de patriotten- en Bataafse tijd heeft al geruime tijd distantie genomen van contemporaine oordelen. In dit boek worden modernere standpunten van andere historici door belangwekkende kwantitatieve gegevens bevestigd of bestreden, en wordt een verrassende kijk geboden op de samenhang tussen politiek en economie.

P. Overmeer